

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: الهیات (علوم قرآن و حدیث)

عنوان:

بررسی و تحلیل ارکان موعظه در نهج البلاغه

استاد راهنما:

دکتر رسول محمد جعفری

دانشجو:

زهرا هاشمی

زمستان ۱۳۹۶

تاریخ: .....

صور تجلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد

جلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد **خانم زهرا هاشمی** دانشجوی کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث به شماره دانشجویی **۹۳۷۵۶۵۵۰۳** به ارزش **۴** واحد، رأس ساعت **۱۰ صبح چهارشنبه مورخ ۹۶/۱۱/۱۸** در محل تالار شورای دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد،

تحت عنوان:

" بررسی و تحلیل ارکان موعظه در نهج البلاغه "

تشکیل گردید.

کمیته داوری پایان نامه کارشناسی ارشد پس از استماع دفاعیات و طرح پرسش های لازم در زمینه علمی و تحقیقاتی مرتبط با پایان نامه نامبرده، ارزشیابی نهایی خود را به شرح ذیل، اعلام نمودند:

رساله نامبرده در جلسه دفاع با نمره **۱۸.۴۰** (به عدد) و **۹۷.۲۳** (به حروف) و با درجه **بسیار خوب** (به حروف) مورد تایید قرار گرفت.

بنابر نامه ی شماره **۴۰۲۸** مورخ **۹۷/۱۲/۲۳** معاون پژوهشی دانشکده، نمره پژوهشی اختصاص یافته به نامبرده **۱۰.۲۵** (به عدد) ، **بسیار خوب** (به حروف) می باشد و نمره نهایی رساله دانشجو **۱۸.۴۰** (به عدد) و **بسیار خوب** (به حروف) و با درجه **بسیار خوب** مورد تایید می باشد.

مضاء نماینده تحصیلات تکمیلی
تاریخ: **۹۶/۱۱/۱۸**

انتیازات، طبق ماده ۲۰ آیین نامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد، مصوب جلسه ۷۱۴ مورخ ۸۷/۱/۱۵ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری: عالی: ۱۹ تا ۲۰، بسیار خوب: ۱۸/۹۹ تا ۱۸، خوب: ۱۷/۹۹ تا ۱۶، نایل قبول: ۱۵/۹۹ تا ۱۴، غیر نایل قبول: نمره کمتر از ۱۴

اعضای کمیته داوری پایان نامه کارشناسی ارشد				
عنوان	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	نام دانشگاه	امضاء
استاد راهنمای اول	دکتر رسول محمدجعفری		شاهد	
استاد راهنمای دوم (در صورت وجود)				
داور داخلی	دکتر اصغر هادوی		شاهد	
داور داخلی دوم (در صورت وجود)				
داور خارجی	دکتر علیرضا شمالی		آزاد واحد جنوب تهران	
داور خارجی دوم (در صورت وجود)				
نماینده تحصیلات تکمیلی (بدون نمره)	دکتر مصطفی قاضی زاده	دانشیار	شاهد	

توضیحات ناظر تحصیلات تکمیلی:

امضاء: **۹۶/۱۱/۱۸**

نام و نام خانوادگی ناظر تحصیلات تکمیلی: **چاکر آزاد** تاریخ: **۹۶/۱۱/۱۸**

چکیده

موعظه یکی از روش های موثر اخلاقی و تربیتی محسوب می شود که به شهادت آیات قرآن نقش مهمی در هدایت مردم دارد. نهج البلاغه که برآمده از سخنان و نامه های امام علی (ع) است، به وفور و به صورت کاملاً روشن انعکاس دهنده موعظه و ارکان آن است. از این روی پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال است که شناخت تحلیلی ارکان موعظه در نهج البلاغه چگونه است؟ جهت پاسخ به سؤال تحقیق، مباحث در چهار محور سامان یافته است: ۱- ویژگی های واعظ، ۲- مولفه های محتوایی موعظه، ۳- شیوه موعظه، ۴- ویژگی های مُتَعِظ. ویژگیهای واعظ و متعظ و مؤلفه های موعظه در سه مقوله ارشد اعتقادی، اخلاقی و اعتقادی تحلیل گردید. یافته های پژوهش حکایت از آن دارند که ویژگی واعظ در مقوله ارشد اخلاقی دارای ۲۵ خرده مقوله فردی و اجتماعی است. مؤلفه های موعظه برخوردار از سه مقوله ارشد اعتقادی و اخلاقی و عبادی است، مقوله ارشد اعتقادی در مقولات خداشناسی، راهنما شناسی، انسان شناسی، معاد شناسی و انسان شناسی دارای ۳۶ خرده مقوله است. مقوله ارشد اخلاقی در مقولات اخلاق فردی، اخلاق خانوادگی، اخلاق اجتماعی و اخلاق اقتصادی دارای ۴۰۶ خرده مقوله است، مقوله ارشد عبادی برخوردار از دو خرده مقوله: توجه به فرائض و احکام تجارت است. ویژگی های متعظ نیز برخوردار از سه مقوله ارشد اعتقادی و اخلاقی و عبادی است، مقوله ارشد اعتقادی دارای ۳۳ خرده مقوله، مقوله ارشد اخلاقی دارای ۳۵۱ خرده مقوله و مقوله ارشد اعتقادی، دارای ۹ خرده مقوله است. شیوه موعظه در نهج البلاغه، به صورت: مستقیم و غیر مستقیم، فردی و جمعی، تمثیل، توصیف الگوها، استدلالی، مختصر و مفید، مداوم و مکرر و رسا بوده است.

کلید واژه ها: نهج البلاغه، وعظ، ویژگی های واعظ، مولفه های موعظه، شیوه های موعظه، ویژگی های متعظ.

فهرست مطالب

صفحه	...	عنوان
۱.....		فصل اول
۲.....		۱-۱- مقدمه
۳.....		۲-۱- بیان مسئله
۵.....		۳-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق
۵.....		۱-۳-۱- ضرورت نظری
۶.....		۱-۳-۲- ضرورت عملی
۶.....		۴-۱- هدف های تحقیق
۶.....		۱-۴-۱- هدف اصلی
۶.....		۱-۴-۲- اهداف فرعی
۶.....		۵-۱- سوالات تحقیق
۶.....		۱-۵-۱- سوال اصلی
۶.....		۱-۵-۲- سوالات فرعی
۷.....		۶-۱- تعاریف مفهومی و عملیاتی تحقیق
۷.....		۱-۶-۱- تعاریف مفهومی
۷.....		۱-۶-۱-۱- موعظه
۷.....		۱-۶-۱-۲- واعظ
۸.....		۱-۶-۱-۳- متعظ

- ۸-۶-۱-۴- شیوه موعظه ۸
- ۸-۶-۱-۵- مولفه های محتوایی موعظه ۸
- ۸-۶-۲- تعریف عملیاتی ۸
- ۷-۱- نوآوری تحقیق ۹
- فصل دوم ۱۰
- ۱-۲- مقدمه ۱۰
- ۲-۲- مطالعات نظری ۱۲
- ۱-۲-۲- موعظه در لغت و اصطلاح ۱۲
- ۲-۲-۲- موعظه ۱۳
- ۱-۲-۲-۲- مولفه های محتوایی موعظه ۱۳
- ۱-۱-۲-۲- اعتقادی ۱۴
- ۱-۱-۲-۲-۲- خداشناسی ۱۴
- ۲-۱-۲-۲- معادشناسی ۱۵
- ۳-۱-۲-۲-۲- راهنما شناسی ۱۵
- ۲-۱-۲-۲- اخلاقی ۱۶
- ۱-۲-۱-۲-۲- اخلاق فردی ۱۶
- ۱-۱-۲-۱-۲-۲- زهد و بی رغبتی به دنیا ۱۶
- ۲-۱-۲-۱-۲-۲- تقوی و تهذیب نفس ۱۷
- ۲-۲-۱-۲-۲- اخلاق اجتماعی ۱۷

- ۳۰..... ۲-۲-۳-۱-۲- عامل بودن
- ۳۱..... ۲-۲-۳-۱-۳- قول بلیغ و رسا
- ۳۱..... ۲-۲-۳-۱-۴- بردباری و حلم
- ۳۲..... ۲-۲-۳-۱-۵- رفق و نرمی گفتار
- ۳۲..... ۲-۲-۳-۱-۶- امانت داری
- ۳۲..... ۲-۲-۳-۱-۷- صداقت و راستی
- ۳۳..... ۲-۲-۳-۱-۸- خیرخواهی
- ۳۳..... ۲-۲-۳-۱-۹- تواضع و نرمش
- ۳۴..... ۲-۲-۳-۱-۱۰- محبت و احترام و تکریم
- ۳۵..... ۲-۲-۴- متعظ
- ۳۶..... ۲-۲-۴-۱- ویژگی متعظ
- ۳۶..... ۲-۲-۴-۱- ایمان و اعتقاد به مبدا
- ۳۷..... ۲-۲-۴-۱- تقوا و خشیت
- ۳۷..... ۲-۲-۴-۱-۳- پند پذیری
- ۳۸..... ۲-۳- پیشینه تحقیق
- ۳۸..... ۲-۳-۱- پیشینه داخلی
- ۴۱..... ۲-۳-۲- پیشینه خارجی
- ۴۳..... فصل سوم
- ۴۴..... ۳-۱- مقدمه

- ۳-۲- انواع تحقیق بر مبنای هدف..... ۴۴
- ۳-۳- انواع تحقیق براساس ماهیت و روش ۴۵
- ۳-۳-۱- تحقیق توصیفی ۴۵
- ۳-۳-۱-۱- هدف تحقیق توصیفی ۴۵
- ۳-۳-۲- تحقیق تحلیلی ۴۶
- ۳-۴- روش انجام تحقیق..... ۴۶
- ۳-۵- جامعه تحقیق ۴۶
- ۳-۶- نمونه تحقیق ۴۷
- ۳-۷- ابزار اندازه گیری ۴۷
- ۳-۸- روش جمع آوری داده ها ۴۷
- ۳-۹- مراحل انجام تحقیق ۴۷
- ۳-۱۰- روش تجزیه و تحلیل داده ها ۴۸
- فصل چهارم ۴۹
- ۴-۱- مقدمه ۵۰
- ۴-۲- بررسی سوال اول تحقیق ۵۰
- ۴-۲-۱- ویژگی اخلاقی واعظ از منظر نهج البلاغه ۵۰
- ۴-۲-۱-۱- اخلاق فردی ۵۱
- ۴-۲-۱-۲- اخلاق اجتماعی ۵۴
- ۴-۳- بررسی سوال دوم تحقیق ۵۸

- ۴-۳-۱- وضعیت مقولات ارشد وزیر مجموعه های آن در حورزه موعظه ۵۸
- ۴-۳-۱-۱- ویژگی های اعتقادی موعظه از منظر نهج البلاغه ۵۸
- ۴-۳-۱-۱-۱- خداشناسی ۵۸
- ۴-۳-۱-۱-۲- راهنماشناسی ۶۰
- ۴-۳-۱-۱-۳- معادشناسی ۶۲
- ۴-۳-۱-۱-۴- هستی شناسی ۶۵
- ۴-۳-۱-۱-۵- انسان شناسی ۶۹
- ۴-۳-۱-۲- ویژگی اخلاقی موعظه از منظر نهج البلاغه ۶۹
- ۴-۳-۱-۲-۱- اخلاق فردی ۶۹
- ۴-۳-۱-۲-۲- اخلاق خانوادگی ۱۰۵
- ۴-۳-۱-۲-۳- اخلاق اجتماعی ۱۰۵
- ۴-۳-۱-۲-۴- اخلاق سیاسی ۱۳۲
- ۴-۳-۱-۲-۵- اخلاق اقتصادی ۱۳۳
- ۴-۳-۱-۳- ویژگی عبادی موعظه از منظر نهج البلاغه ۱۳۴
- ۴-۴- بررسی سوال سوم تحقیق ۱۳۷
- ۴-۴-۱- موعظه مستقیم و غیر مستقیم ۱۳۷
- ۴-۴-۲- موعظه فردی و جمعی ۱۳۸
- ۴-۴-۳- به کارگیری مثل و تمثیل ۱۴۲
- ۴-۴-۴- موعظه در قالب توصیف الگوها ۱۴۳

- ۱۴۵..... ۴-۴-۵- مستدل بودن.....
- ۱۴۶..... ۴-۴-۶- مختصر و مفید بودن.....
- ۱۴۷..... ۴-۴-۷- تداوم و تکرار.....
- ۱۴۹..... ۴-۴-۸- رسایی.....
- ۱۵۰..... ۴-۵-۵- بررسی سوال چهارم تحقیق.....
- ۱۵۰..... ۴-۵-۱- ویژگی های اعتقادی متعظ از منظر نهج البلاغه.....
- ۱۵۰..... ۴-۵-۱-۱- خداشناسی.....
- ۱۵۱..... ۴-۵-۱-۲- راهنماشناسی.....
- ۱۵۴..... ۴-۵-۱-۳- معادشناسی.....
- ۱۵۹..... ۴-۵-۱-۴- هستی شناسی.....
- ۱۶۱..... ۴-۵-۲- ویژگی های اخلاقی متعظ از منظر نهج البلاغه.....
- ۱۶۱..... ۴-۵-۲-۱- اخلاق فردی.....
- ۲۰۷..... ۴-۵-۲-۲- اخلاق خانوادگی.....
- ۲۰۸..... ۴-۵-۲-۳- اخلاق اجتماعی.....
- ۲۳۷..... ۴-۵-۲-۴- اخلاق سیاسی.....
- ۲۴۰..... ۴-۵-۳- ویژگی های عبادی متعظ از منظر نهج البلاغه.....
- ۲۴۵..... فصل پنجم.....
- ۲۴۶..... ۵-۱- مقدمه.....
- ۲۴۷..... ۵-۲- مروری بر نتایج تحقیق.....

۲۴۷..... ۱-۲-۵- نتایج بررسی سوال اول تحقیق

۲۴۷..... ۲-۲-۵- نتایج بررسی سوال دوم تحقیق

۲۴۹..... ۳-۲-۵- نتایج بررسی سوال سوم تحقیق

۲۵۱..... ۴-۲-۵- نتایج بررسی سوال چهارم تحقیق

۲۵۳..... ۳-۵- بحث

۲۵۶..... ۴-۵- محدودیت تحقیق

۲۵۶..... ۵-۵- پیشنهاد های تحقیق

۲۵۷..... فهرست منابع

فهرست جداول

عنوان	...	صفحه
جدول ۱ وضعیت مقولات اخلاقی واعظ	.....	۵۷
جدول ۲ پراکندگی محورها در حوزه موعظه	.....	۱۳۵
جدول ۳ پراکندگی مقولات ارشد در حوزه موعظه	.....	۱۳۶
جدول ۴ وضعیت تکرار موضوعات در موعظه	.....	۱۴۸
جدول ۵ پراکندگی محورها در حوزه متعظ	.....	۲۴۳
جدول ۶ پراکندگی مقولات ارشد در حوزه متعظ	.....	۲۴۴
جدول ۷ وضعیت مقولات ارشد در میان داده های پژوهش	.....	۲۵۴
جدول ۸ پراکندگی ارکان موعظه در نهج البلاغه	.....	۲۵۵

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۵۷.....	تصویر ۱ وضعیت مقولات اخلاقی واعظ
۱۳۵.....	تصویر ۲ پراکندگی مقولات ارشد در حوزه موعظه
۱۴۸.....	تصویر ۳ وضعیت تکرار موضوعات در موعظه
۲۴۳.....	تصویر ۴ پراکندگی مقولات ارشد در حوزه متعظ
۲۵۴.....	تصویر ۵ وضعیت مقولات ارشد در میان داده های پژوهش
۲۵۵.....	تصویر ۶ پراکندگی ارکان موعظه در نهج البلاغه

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

سخن گفتن مردم با یکدیگر از سبک و سیاق مختلفی برخوردار است. موقعیت زمانی و مکانی یا حتی سطح علم و دانش طرفین از عواملی است که نوع گفت و گو را طرح ریزی می کند. از این روست که گاهی گفتگو رنگ دوستانه، عاطفی یا عاشقانه به خود می گیرد و گاه با جدال و خصومت توأم است. البته همین گفتگو در "موضوع" هم انواع گوناگونی پیدا می کند که یکی از آن ها نوعی است که زیر مجموعه ی گفت و گوی دوستانه به شمار می رود و با رویکرد پند و اندرز و نصیحت انجام می پذیرد و ما آن را "موعظه می نامیم.

موعظه به مثابه ی یک روش تربیتی تاثیر گذار، همواره شیوه ای قدیمی و مرسوم در سنت های دینی است که برای تاثیر های روانی و معنوی از آن سود می برند. یکی از عمده ترین شیوه های عمومی پیامبر (ص) استفاده از وعظ برای راهنمایی مردم بوده، بویژه پیامبر برای صحابه ای که به لحاظ شناخت و عواطف به ایشان نزدیک تر بودند، از این روش استفاده می کردند. برخی از این موعظه ها مانند موعظه ها و وصایای پیامبر برای حضرت علی (ع) و ابوذر تا زمان ما باقی مانده است. این شیوه در رفتار ائمه معصوم نیز مشاهده می شود و تعبیر هایی همچون "زنده شدن" در مورد موعظه به کار رفته است.

فصل اول : کلیات تحقیق

"احی قلبک بالموعظه: قلبت را با موعظه زنده کن" (نهج البلاغه / ن ۳۱) این سخن اهمیت و ارزش و سطح تاثیر گذاری این روش را می رساند. (باقری نیا، ۱۳۹۳: ۲)

در این فصل پس از بیان مساله تحقیق، هدف و ضرورت تحقیق از منظر نظری و کاربردی مورد توجه قرار گرفته و اهداف تحقیق در قالب هدف اصلی و اهداف فرعی تنظیم شده است. پرسش ها و تعاریف مفهومی و تعریف عملیاتی تحقیق و نوآوری پژوهش آخرین فراز این فصل را تشکیل می دهد.

۲-۱ - بیان مسئله

نهج البلاغه، این کتاب حیات آفرین بشریت و مهم ترین متن موجود پس از قرآن-که از دیرباز اندیشه و روان را مسحور خود کرده و سخنوران را به اعجاب وادار ساخته است- تمام هستیش و امدار چشمه سار قرآن و سایه سار پیامبر(ص) است. آفریننده این اثر بدیع، تلمذش در پیشگاه قرآن را بارها اشاره داشته، از جمله فرموده: «هیچ آیه ای در قرآن نمی باشد مگر آن که بر پیامبر(ص) خواندمش و او معنایش را بر من آموخت» (حسکانی، ۱۴۱۱، ۴۳/۱) و شاگردیش در بارگاه خاتم رسولان(ص) را -که به روشنای آفتاب در روز می ماند- به دفعات یادآور شده است. یکی از مهمترین موضوعاتی که در قرآن و کلام رسول خدا(ص) وجود دارد، موعظه می باشد و این مسأله در نهج البلاغه درخشش خیره کننده ای دارد، به تعبیر شهید مطهری: « بزرگترین بخش نهج البلاغه بخش مواعظ است. تقریباً نیمی از نهج البلاغه را این بخش تشکیل می دهد و بیشترین شهرت نهج البلاغه مدیون موعظه ها و پندها و اندرزها و حکمتهای عملی آن است» (مطهری، ۱۳۵۳: ۱۸۹).

موعظه همواره شیوه قدیمی و مرسوم در بین انسان های فرهیخته بوده است که برای تاثیرات روحی از آن سود می برند. و موجب ارشاد و تهذیب و احیای فطرت انسانی می شود و اصولاً آدمی به گونه ای ساخته شده است که ارشاد را بهتر از امر و نهی می پذیرد و از سویی دیگر بسیاری از ناسازگاری های انسانی به این علت است که آدمی از ماهیت عمل خود آگاه نیست. چرا که او آن چنان سرگرم مظاهر دنیوی می شود که از حقیقت واقعی خود نا آگاه است یا اگر آگاه است، غافل می شود. و این سرآغاز انحراف از فطرت است. موعظه به مربی این امکان را می دهد در شخصیت متربی نفوذ کرده و او را به مسیر صحیح هدایت کرده و آن را از عواقب اعمالش آگاه کند. زیرا نقش موعظه جهالت زدایی و غفلت زدایی می باشد و هر انسانی در